

A vogul-osztják duálisképző.

I. A kérdés mai állása.

1. Kétségtelennek látszik, hogy az egyes finnugor nyelvekben jelentkező duális közös eredetű és így a duális maga is eredetileg az egész finnugorságban megvolt. Duálist találunk tudvalevőleg a vogulban, az osztjákban és a lappban, de a finnugorságon túl is, a szamojéd nyelvekben is. Ezekben a nyelvekben a duális egyfelől a személyes névmásoknál jelentkezik, de természetesen egyúttal a személyes névmásokból alakult személyragokban is (tehát a birtokos személyragozásban és az igeragozásban); másfelől duálist találunk nem-személyragos névszókban is. Az obi-ugor és a szamojéd nyelvekben a duálisnak mindkét alkalmazása általánosnak mondható; a lappban a névmási duális általánosan használatos, azonban a nem-névmási (v. rövidebben főnévi) duális csak nyomokban, nevezetesen az igeragozásnak személyrag nélküli (3. szem.) alakjaiban és a birtokos személyragozás 3. személyében fordul elő. A nem-névmási duálisképző fgr. ill. uráli $*-k \sim *-\gamma$ hangra megy vissza. De erre a kérdésre még vissza kell térnünk.

2. Finnugor eredetűnek tekinti a duálist BUDENZ is; szerinte a duális „az ugarságban . . . eredetileg általános volt, de későbbi korban, mint nem igen szükségesnek érzett fejlődés, a legtöbb egyes nyelvből kiveszett“ (UA. 300). Finnugor, sőt uráli eredetűnek bizonyítja a duálist (képzőjét pedig urál-altaji eredetűnek) MUNKÁCSI is (Az altaji nyelvek számképzése, Budenz-Album 281, 301 stb.). SETÁLÁ a fgr. és a szamojéd nyelvek rokonságának egyik bizonyítékát látja a két nyelvcsalád egyező duálisképzőjében (SUS. Aik. XXX₅, 24). Azonosnak tartja a két nyelvcsalád duálisképzőjét RAVILA is (Die Stellung des Lappischen innerhalb der finn.-ugr. Sprachfamilie, FUF. XXIII, 43).

Ma tehát általánosan elfogadott vélemény, hogy az obi-ugor és lapp duálisban régi fgr. nyelvsajátság őrződött meg és hogy e nyelvek duálisának a képzője is közös eredetű. A duális kiveszése a többi fgr. nyelvből ugyanolyan természetes jelenség, mint az,

hogy az idg. nyelvek és a sémi nyelvek nagy részében is ma már csak gyér nyomokban mutatható ki az ősi duális. Ez a folyamat egyébként azokban a fgr. nyelvekben is megfigyelhető, amelyek még használják a duálist; így a tavdai vogulban a nem-névmási duális ma „általában hiányzik“ és talán csak egyes nyomokban őrződött meg (l. MUNKÁCSI: Vog. Nyelvj. 261, de ehhez l. KANNISTO: FUF. Anz. VIII, 193), szűkebb határok közé szorul a duális használata a déli-osztjákban is (l. PATKANOW-FUCHS 35. §) és a lapp nyelvjárások közül is az orosz-lappban nincsen duális.

3. Újabban többen vizsgálták az obi-ugor nyelvek duálisának a használatát (GAUTHIOT: Festschrift für Vilhelm Thomsen 127—123; KERTÉSZ: MNy. IX, 307—313, KSz. XIV, 74—105; LŐCSÉI: NyK. XLVII, 359—363; BOUDA: SUS. Aik. XLVII₂, 1—67), a képző eredetének a kérdésével azonban csak SOMOGYI FERENC foglalkozott (A vogul kettősszámképző eredete. Szeged, 1932). Ez utóbbi értekezés kiindulópontja, a képző eredetének mondattani használata alapján való megfejtése, helyes, de eredményével, hogy t. i. a vog. duális-képző teljesen a magyar *kettő* ← *ketté* analógiájára (l. MÉSZÖLY: MNy. IV, 157 stb.) a lativus ragjával azonos, nem érthetünk egyet.

Nehéz volna ugyan elképzelni, hogy a duális azokban a fgr. nyelvekben, amelyekben ma használatos, önállóan, külön-külön, egymástól függetlenül fejlődött volna, de lehetetlennek azért mégsem mondható ilyen fejlődés. Gondoljunk csak arra, hogy a tárgyas ragozásról is, mely pedig a magyarban, vogulban, osztjákban, mordvinban és a szamojéd nyelvekben is megvan, meg lehetett állapítani, hogy az „nem fgr. alapnyelvi sajátság“ (KLEMM: NyK. XLVI, 194), bár kifejlődésének lehetősége a fgr. (sőt urál-altaji) igeragozás rendszerének kettős voltában meg volt adva (l. GOMBOCZ: UJb. X, 15; FOKOS: Fgr.-török mondattani egyezések 62. pont). Nem volna tehát lehetetlen az sem, hogy bizonyos alapnyelvi sajátság könnyen duális kifejlődésére vezethetett egyes fgr. nyelvekben, más nyelvekben viszont nem állt be ez a fejlődés, úgyhogy ezekben a nyelvekben nem is fejlődött, tehát nem is „veszhetett ki“ belőlük a duális. Elvi szempontból nem utasítható el SOMOGYI kísérlete, de valószínűvé csak akkor tudta volna tenni magyarázatát, ha legalább is az osztják képzőt is vagy ugyanolyan eredetűnek tudta volna kimutatni, mint amilyen eredetűnek a vog. képzőt igyekszik feltüntetni, vagy pedig ha be tudta volna bizonyítani, hogy az osztj. képző sem duálisképző eredetileg, hanem megint más alapból fej-

s az öcsike fölkeltek' uo. II, 20; *jol patem mātāt kwolj̄-sūmjəx̄j̄ ūnlej̄* 'azon a helyen, hol lejutott, egy ház s egy éléspajta állanak' uo. I, 18; *akw' nē noxsz̄' ujj̄ j̄ūnti* 'egy nő nyusztbőrt, medvebőrt varr' uo. II, 299 | osztj. *iməxən-igəxən olləxən* 'asszony és férj vannak' PÁPAY: FgrF. XV, 169; *əsn̄ixən-ix̄ərxən xəm-jux̄ šugətta iw̄yà n̄əwərməxən* 'a medve és a farkas a koporsót föltörni egyszerre ugranak' uo. 76; *toyošxən-t̄ix̄sən w̄and̄w̄idənnə mola w̄ndəs?* 'ideoda tekingetvén mi segítséget [látsz]?' uo. 134; *idat omjsta x̄oteyen, tabaxeyəna juxt̄ot* 'er kam zu einem Hause und einem Speicher, die an seinem Wege lagen' PATK.: II, 104; *sogeyen, undžeyen n̄ut nottereyen* 'ein Stör und eine Nelma schnäbelten sich' uo. 216.

6. Hogyan magyarázandó a duálisképzőnek ez az egybekapcsoló szerepben való alkalmazása?

E használattal kapcsolatban már SZILASI hivatkozott az ói. *dyāvā-pr̄thivī* 'ég és föld', *mātārāu-pitārāu* 'anya és apa' duális kapcsolatokra (NyK. XXVI, 173), GAUTHIOT pedig „Du nombre duel“ c. értekezésében (Festschrift für V. Thomsen 127—133) a vog.-osztj. kapcsolatoknak az ói. *mitrā várūnā* 'Mitra és Varuna'-féle szerkezetekkel való tökéletes egyezésére mutatott rá.

Az óind szerkezetek fejlődése teljesen tisztázva van. Ezek tkp. az „elliptikus“ duális helyébe léptek. Az elliptikus duális pedig a megnevezett dolognak a vele szoros kapcsolatban álló, azt szükségszerűen kiegészítő (természeténél fogva amúgy is ismert és ezért külön meg sem nevezendő) párjára, megfelelőjére utaló egységes kifejezése; vagy — mint BRUGMANN mondja —: „Man setzte ein Substantivum in den Dual, um den betreffenden Gegenstand nebst einem andern, gewöhnlich mit ihm zusammen gedachten Gegenstand zu bezeichnen, z. B. ai. *mitrā* 'Mitra und Varuna', *āhanī* 'Tag und Nacht', hom. Ἄϊαυτε ursprgl. 'Aias und Teukros'...“ (id. m. 416). Ezt a kiegészítendő szót, a megnevezett fogalomnak vele szorosan együvé tartozó párját, ki is teheték; így keletkeztek a *mitrā várūnā*-féle kapcsolatok.

Még világosabban fejti ki a dolgot GAUTHIOT többször idézett nevezetes értekezésében. Abból indul ki, hogy a duálisnak jelentése, mint az ói. *mitrā* 'Mitra et (Varuna)', *dyāvā* 'le ciel et (la terre)' világosan mutatja „une dualité d'objets appartenant à une seule et même classe“; így az ói. *akš̄i*, gör. ὄσσε, litv. *ak̄i* „ne signifient pas proprement 'les deux yeux', ni 'la paire d'yeux', ni même 'l'oeil et l'autre oeil', mais 'l'oeil, en tant que double“,

mitrā is tkp. a. m. „Mitra, en tant que double’, car Varuna est le double de Mitra et relève de la même classe’; *dyāvā* ’le ciel, en tant que double, parce que *prthivī* ’la terre’ est de la même classe“ (id. m. 131—2).

Ennek az elliptikus duálisnak (GAUTHIOT szerint — mint láttuk — minden duális eredetileg elliptikus; „le duel de skr. *akṣī* ’les deux yeux’ ne diffère donc en rien du duel de skr. *mitrā* ’Mitra et Varuna’“ id. m. 133) kiegészítéséből keletkeztek tehát az egybekapcsolást a duális képzőjével jelölő idg. kapcsolatok és ugyanúgy keletkezettek a fgr. szerkezetek is.

De hivatkozhatunk az elliptikus duálissal kapcsolatban a sémi nyelvek analógiájára is. Az arab *al-’abaqāni* eredeti jelentése ’die beiden Väter’ és így ’die Eltern’, *al-qamarāni* jelentése ’Sonne und Mond’, *al-mašriqāni* ’Osten und Westen’, *al-’Omarāni* ’Omar und Abū Bekr’ (BROCKELMANN: Grundriss II, 57).

7. Az idg. és a sémi nyelvek analógiája alkalmas arra, hogy megvilágítsa az obi-ugor duális egybekapcsoló használatát és ennek eredetét. Van azonban még egy fontos körülmény, mely szintén azt bizonyítja, hogy a duális jele valóban alkalmassá válhatott az egybekapcsolás szerepére, vagyis, hogy az egybekapcsoló szerep csakugyan a duálisi kategóriának egyik jellemző használata lehet.

Már BUDENZ hívta fel a figyelmet arra, hogy „a mordvin nyelv közönséges pluralisának bizonyos pleonasticus használata csakis a megvolt dualis-kategóriából érthető meg; ez t. i. abban áll, hogy párként egymáshoz tartozó két egyén külön-külön pluralis-alakkal neveztetik, pl. ’férj-feleség’ így ’férjek-feleségek’ (*atat-babat*)“ (UA. 300). SZILÁSI is hivatkozott a md. *varakat-rivezket* ’a varjú a rókával együtt’, *atat-babat* ’férj feleség együtt’ kapcsolatokra (NyK. XXVI, 172).

Azóta több példa került elő erre a használatra nemcsak a mordvinból, hanem más fgr. nyelvekből is; pl. f. *yöt päivät* ’éjjelnappal’; *siellä oli Pekat ja Paavot* ’ott volt Péter és Pál’; *hän on nähnyt Helsingit ja Pietarit* ’ő látta Helsinkit és Szentpétervárt’ SETÄLÄ: LAUS.¹¹ 42 | md. *Darjat Marjat veje vanit* ’Darja und Marja blicken auf denselben Punkt’ PAAS: SUS. Aik. XII, 27; *Miškat Maškat sijnt teminešt* ’Mischka und Maschka (Michelchen u. Mariechen) waren ihre Namen’ uo. IX, 28 | votj. *mumijoš ajjoš taje vandizē ug!* ’meine Eltern haben es ja erstochen’ WICHM.: SUS. Aik. XIX, 150. (L. KERTÉSZ: KSz. XIV, 103; BEKE: NyK. XLIII, 159, KSz. XV, 3.)

Ezeknek a (nem szórványos, hanem — mint láttuk — elég sűrűn előforduló) szerkezeteknek a magyarázatát egy olyan jelenség adja kezünkbe, amelyet már többen is megfigyeltek. Azt látjuk t. i., hogy több fgr. (és török) nyelvben a plurális ma is használatos összefoglaló, kollektív jelentésben úgy, hogy nem a megnevezett dolognak magának a többségét, hanem a hozzátartozókkal, vele együvé tartozókkal együtt való többségét fejezi ki. Lássunk néhány példát: zürj. *mamjas loktasni* 'az anyjéék jönnek' (azaz 'anyja a leányaival') FOKOS: Zürj. Népk. 76; *mamjasli vištalas* 'elmondja az anyjééknak' uo.; *mamsjas munasni* 'anyjéék mennek' uo.; *settše munasni i vašil'eijas* 'Vaszilyij és Iván is odamegy (tkp. Vaszilyijok, Vaszilyijék)' uo. 56; *mamejas* 'anyámék (anyám és valamelyik családtag)' LYTKIN: Nyr. LIX, 76 | votj. *ataijosiz* 'die Eltern' WICHM.: SUS. Aik. XIX, 94 (tkp. 'atyák', azaz: 'atyjéék'). Ugyanígy a törökségben is: pl. csuv. *jevanzam toxrastē kārās* 'Ivánék elindultak és elmentek' MÉSZ.: II, 298; *man xužazém* 'az én gazdáimék' uo. 476 | kaz. *atarnarya* 'apádékhoz' ('szüleidhez') BÁL.: I, 43. (Vö. FUCHS: SUS. Aik. XXX₄, 1; BEKE: KSz. XV, 3; LYTKIN: Nyr. LIX, 76.)

Ezek alapján tehát fentebbi példáink úgy magyarázandók, hogy ott eredetileg csak az egyik fogalom plurálisával fejezték ki az együvé tartozó fogalmak többségét (vö. SZILASI példáit: *borok* a. m. több különféle bor; lat. *mortes, exitia* 'különféle halál' NYK. XXVI, 173) és csak később járult hozzá a megfelelő, kiegészítő fogalom, amely tehát szintén többséget fejezett ki és ezért maga is plurálisban lehetett.¹⁾

Ezzel a fejlődéssel teljesen analóg ismét az idg. plurálisnak hasonló használata. Ott is van egyfelől lat. *Cererēs* 'Ceres és Proserpina', *socerī* 'após és anyós', óiszl. *faðgar* 'apa és fiú', litv. *tėvāi* 'apa és anya', másfelől lat. *Veneres Cupidinesque* 'Venus és Cupido' (CATULLUS); I. BRUGMANN KVG. 416.

De mi természetesen nem tekinthetjük a fgr. kapcsolatokat úgy, ahogyan BRUGMANN az idg. szerkezeteket magyarázza, „pluralizált duálisoknak“, hanem a duálistól alakilag teljesen független, de ugyanolyan észjárás szerint használt kollektívumokat látunk bennük, amelyek tehát alkalmasak lehetnek arra, hogy meg-

¹⁾ De vö. a ragok, képzők ismétlésére vonatkozó megjegyzésünket 11. pontunkban.

világítsák és megmagyarázzák a duálisnak fent tárgyalt kettős szerepét.

De lehetséges e kapcsoló szerepnek más magyarázata is; ezzel a következő fejtegetések kapcsán fogunk megismerkedni.

III. A viszonyossági duális.

8. A duális egybefoglaló, egybekapcsoló szerepét tehát le lehet vezetni a duális alapjelentéséből. Azonban a duális és az egybekapcsoló szerep kapcsolatára, egymással való összefüggésére még élesebben világít rá egy a duálishoz egészen közel álló nyelvi jelenség, nevezetesen a vogul ú. n. viszonyossági duális. Ez szerepében teljesen megegyezik a vizsgálatunk tárgyát alkotó valódi duállissal; ez is egyfelől duálisi, másfelől egybekapcsoló szerepű.

Duálisi szerepben látjuk pl. a következőkben: vog. É. *tēn nūsmińś* v. *nūpińś* 'ők (ketten) nászszülők' MUNK.: Vog. Nyelvj. 7; KL. *oár* 'anyai részről való rokon': *oáriyś* 'ketten rokonok egymáshoz' uo. 105; *min nūpińś ośmēn* 'mi nászrokonok vagyunk' uo.; K. *jā-pöyĩńś* 'atyafiak' uo. 191; *lui-ōtar jāpögińś tox űlnätēn más* 'az alvidéki fejedelmhős-testvérek amint úgy élnek' MUNK.: Vog. Népk. Gy. II, 222 (uo. duálisban is: *lui-ōtrej*); *kit jāi-pöwińś* 'két fitestvér' uo. 235.

Egybekapcsoló a szerepe a következőkben; pl. T. *jū-pūńśit jā-āwińśit majt* 'a fi- és nőtestvér meséje' MUNK.: IV, 366; *jū-pūńśit jā-āwińśit ālāntēt* 'egy fi- és vele egy nő-testvér él' uo. (A képző után jelentkező plurálisi jelről l. a 9. és a 12. pontot.)

Ennél a képzőnél azonban abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy eredetét is ismerjük és azt is meg tudjuk állapítani, hogy hogyan fejlődött ez a duálisnak teljesen megfelelő szerepe.

Ezeknek a kérdéseknek a tisztázása annál fontosabb, mint-hogy föltehető, hogy ennek a képzőnek a története útmutatással szolgálhat a valódi duálisképző eredetére és fejlődésére vonatkozólag.

9. A vog. viszonyossági duálisképző fgr. *-*ič*-re megy vissza és eredetileg nomen possessoris, ill. eredetibb diminutiv képző (l. TOIVONEN: FUF. XIX, 38—54, 172, 234; BOUDA: SUS. Aik. XLVII., 62). Nomen possessoris, ill. diminutiv képző felel meg neki több rokon nyelvben is, sőt ezekben is a duálishoz igen közel álló kollektív jelentést vett fel.

Különösen gyakori a képzőnek ilyen alkalmazása a lappban; pl. N. *āčtšš* 'Sohn und Vater, Tochter und Vater'; S. *ēčtššq* 'Va-

ter und Sohn', *òppäts* 'zwei Schwestern', *veeljats* 'zwei Brüder' stb. (TOIVONEN: id. h. 172; LAGERCRANTZ: SUS. Toim. LV, 128). LAGERCRANTZ (id. h.) meg is jegyzi, hogy „dieses Suffix wird aber auch in solchen Verwandtschaftsnamen gebraucht, die zwei verwandte Personen bezeichnen“.

De ugyanezzel a képzővel alakult az észti *sōzaritse* 'Schwestern unter einander', *velitse* 'Brüder (unter einander)' stb. is. (TOIVONEN: id. h. 171.)

Kollektívumok alakulnak ezzel a képzővel az osztjákban is, és ezek a duális képzőjével kiegészítve a kollektív fogalomból, csoportból kettőt, a plurális képzőjével kiegészítve ezekből többet jelölnek; pl. *apsisayen kät xoǰ ollayen* 'két egytestvér ember van' PÁPAY: FgrF. XV, 92 (*aps̄i* 'jüngerer Bruder . . .' KARJ.: FUF. XIII, 213); *apsisay* (?) *mä xoš-pələñ manlēm, nvy pà juuä!* 'mint két egy-testvér, ha én valamerre megyek, te is jöjj!' uo. 41; *a'βši'zāyən* 'die Brüder unter sich' KARJ.: id. h.; (KARJ.) *ki'lāzāyən* stb. 'Schwäger, die Männer der Geschwister' TOIV.: id. h. 172; *òp̄isāsn* 'Bruder u. Schwester; zwei Schwestern' PAAS.-DONNER 26. sz.; *mä òp̄isā'zlām* 'veljeni ja sisareni; sisareni (= kaksi sisartani)' uo.; *òp̄isāst* 'sisarukset (plur.)' uo.

És ennek az osztják használatnak teljesen megfelelnek ezek a vog. szerkezetek is: *jū-pūñsit* 'fiútestvérek', *jū-āwiñsit* 'nőtestvérek' MUNK.: Vog. Nyelvj. 261; *kūram jāi-pōwiñš* 'három testvér' Vog. Népk. Gy. II, 235. (L. még KANNISTO: FUF. Anz. VIII, 192.)

Ez a képző minden valószínűség szerint a szamojédban is megvan. Ezt a képzőt látjuk azokban a kapcsolatokban, melyeket PROKOFJEV a szamO. tasi nyelvjárásból idéz: *šitti isakumos-kākji* 'Mann und Frau, Eheleute' *šitti nehñas-kākji* 'zwei Schwestern' (*nehñna* 'Schwester') UJb. XI, 296—7. A képző alakjára nézve vö. PAAS.: Beiträge 175; l. még GYÖRKE: Die Wortbildungslehre des Uralischen 23.

Hogyan magyarázható a nomen possessoris képzőnek ez az itt tárgyalt alkalmazása?

Világos, hogy itt a nomen possessoris képző tkp. mint összefoglaló, kollektív képző szerepel, úgy, mint pl. a magyarban is a nomen possessoris -s képző számnevekkel kapcsolatban. Igy pl. *kettős* a. m. 'két dologból álló csoport, egység', *négyes* az, „ami egy nemből négy egységet foglal magában“ (CzF. IV, 760), *száz* az, „ami valamely mennyiségből, mértékből, számból száz egységet

foglal magában“ (uo. V, 1094) stb. Pl. *vala sido férfitv . . . a kettős-néc nemzétéből 'erat vir Judaeus . . . de stirpe Gemini'* BécsiC. 51. *Thamas, ky mondatyk kettősnek, mert egy hassál ketten zylte wala annyok ewket ez wylagra* PESTI: NTest. 211; *fiakat es leanyokat szül, neha kettősével avagy kettősseket* COM.: Jan. 118; *hármásával veszi az asszonyembereket 'pro una tres ducit'* PÁZM.: Kal. 318; *hármasba fogja a lovakat, azaz 'hármát egy kocsiba vagy egy széltében'* CzF. II, 1419; *két négyes fölér egy nyolcassal* uo. IV, 760; *négyesben járni a. m. 'négy lovas kocsiban, négy ökrös szekéren'* uo.; *négyesbe fogni a lovakat a. m. 'négyet egy kocsiba'* uo.; *egy tizesen adni, venni valamit* uo. VI, 329; *zérze kornól zazasokat 'constituit per gyrum centenarios'* BécsiC. 24; *százaz a. m. 'század (csapat), centenarius'* CzF. V, 1094; *egyesével, kettősével, hármásával, négyesével* stb. uo. II, 1419; l. még OklSz., NySz., SIMONYI: MHat. I, 369. — De kollektív jelentésűek ezek a nom. possessoris képzések is: *fenyves, nyírés, tölgyés* stb. (l. OklSz., NySz.). És egészen hasonló nom. possessoris képzések a finnben: *tammikko 'quercetum, tölgyes, tölgy-erdő', koivikko 'nyíres, nyírfa-erdő'*; l. BUDENZ UA. 258, 260. Ilyen eredetű lehet a cseremisiz *-la* kollektívumképző is; pl. *koyi-lä 'Birkenhain, Birkenwald' (koyi 'Birke'), kožla 'Fichtenwald' (kož 'Fichte')*; l. BEKE: Cser. nyelvt. 134, WICHMANN: SUS. Aik. XXX₆, 15—17, 19. (A hasonló funkciójú cser. *-r, -er* képzőre nézve vö. WICHM. uo. és 21, GOMBOCZ: MNy. XX, 61, SZINNYEI: NyH.⁶ 93.)

Kollektív számnevek végén több rokon nyelvben is találunk nomen possessoris képzőt; így a finnben, lappban, mordvinban; pl. f. (SZINNYEI) *kaksoise*, plur. *-set* 'ikrek', *kolmoiset* 'hármások', *kolmisiin* 'hárman, hármásban'; *kolmoise* 'unus ternorum (Drilling)'; *sai kolmoisia* BUD.: UA. 324 stb. (L. UA. 53. §; MUNKÁCSI: Budenz-Album 288, 293; BEKE: Cser. nyelvt. 280; ORBÁN: A fgr. nyelvek számnevei 83, 92.) De ú. l. a cseremisizben is vannak ilyen eredetű kollektív számnevek; pl. *koyásnan* 'unser beider (gen.)', *kumúsnan* 'unser aller dreier (gen.)' stb.; l. BEKE: Sitzungsberichte der Gelehrten Estn. Gesellsch. 1932, 117 s. kk. Ezeket ugyan BEKE (id. h. 119) másképpen magyarázza, de vö. a képző alakjára nézve BEKE: FUF. XXII, 105.

A nomen possessoris képzős szó jelentéstapadással (vagyis azáltal, hogy magába olvasztotta jelzett főnévének a tartalmát) kollektív jelentésűvé vált és nemcsak a megnevezett fogalmat, ha-

nem a vele együvé tartozó párját is jelentette: a *testvéres* [t. i. csoport, egység, pár] = 'az a pár, amelyhez a testvér tartozik, amelyben a testvér is benne van; az, akihez a testvér is hozzá-tartozik' = 'testvér a testvérel' = 'két testvér'; a *férjes* [egység, pár] a m. 'az a pár, amelyhez a férj is tartozik; az, akihez a férj is tartozik' = 'feleség a férjével'.

10. Amikor most a vog. viszonyossági duális képzőjének eredetét és alkalmazását vizsgáltuk, érthetővé vált, hogy hogyan fejlődhetett ennek a képzőnek duális jelentése a képző eredeti nomen possessoris jelentéséből. De az egybekapcsoló szerep is egészen természetesen magyarázódik meg a nomen possessoris eredet alapján.

Ezt magyarázhatnók ugyan a képzőnek duális kollektív szerepéből, olyan fejlődéssel, mint amilyent fentebb láttunk (l. 6. és 7. pontunkat), azonban a képző mégis aránylag ritkán használatos duális szerepében és ezért nem valószínű, hogy az egybekapcsoló szerep ebből a ritkább duális szerepből fejlődött volna; így tehát itt más magyarázatot kell keresnünk.

11. Ehhez azonban szükséges, hogy előbb — legalább nagy vonásokban — azokat a módokat vizsgáljuk, amelyeknek segítségével egyenlőrangú mondatrészek egybekapcsolása a fgr. nyelvekben jelölhető.

Tudjuk, hogy a fgr., sőt általában az urál-altaji nyelvek az egyenlőrangú mondatrészek összekapcsolását eredetileg nem kötőszókkal, hanem rendszerint pusztán mellérendeléssel fejezték ki; ezekből a kapcsolatokból sokszor valóságos összetételek fejlődtek. Elég lesz, ha csak egy-két fgr. példára hivatkozunk: magy. *éjjel-nappal*; búbanat | vog. *luwä la'jlä kätü lap përitaxts* 'lova előlábát, hátsó lábát körülgöngyölte' MUNK.: Vog. Népk. Gy. I, 14 | zürj. *vev mes nebas da eni ole-vjle* 'er kauft Pferde und Kühe und lebt heute noch' WICHM.: Syrj. Volksd. 60. (Vö. LEWY: Zur finn-ugr. Wort- u. Satzverbindung 2 s. kk.; KERTÉSZ: Nyr. LII, 45, LIV, 107. FOKOS: Nyr. LXII, 12, MFigy. III, 73.)

A most tárgyalt kapcsolási mód mellett gyakori még az egyenlőrangú mondatrészek egybekapcsolásának komitatívusi raggal vagy névutóval való kifejezése. Pl. osztj. *Adam imel pilna xanemasayen* 'Adam und sein Weib versteckten sich' AHLQV.: NO. 29, tkp. 'Ádám feleségével elrejtöztek [ketten]' | vog. *katalnat ji* 'nap és éj' MUNK.: Vog. Népk. Gy. IV. 403 | votj. *kuzonen musko kusipjn* 'zwischen Kasan und Moskau' WICHM.: SUS. Aik. XI, 32 |

cser. *kalása kušan dene kuy'žalan* 'sie sagt dem Weibe und dem Manne' GEN.: SUS. Aik. VII, 44 | md. *ofta mar^Rta riviš* 'der Fuchs und der Bär' PAAS.: uo. XII, 147. Az összefoglalás, együvértartozás nyomatékosabb kifejezésére a komitativus ragját gyakran ismétlik, azaz az egybekapcsolt mondatrészek mind-egyikén teszik ki (ugyanúgy, mint pl. — hogy csupán a legismertebb példát említsük — a lat.-*que*, gör.-*τε* esetében); pl. zürj. *vijen-ñañen vaji* 'Butter und Brot bracht' ich hin' WICHM.: Syrj. Volksd. 298 | votj. *korka-šig'ñ je-tušen vir-tušen.* — *toležen šundižen* 'im Hausboden ein Eistrog und ein Bluttrög. — Der Mond und die Sonne' WICHM.: SUS. Aik. XIX, 46. (Vö. BEKE: KSz. XV, 43; BOUDA: id. m. 57; FÖKÖS: Nyr. LXIII, 15 stb.)

Végül az egyenlőrangú névszói mondatrészek egybekapcsolásának igen jellemző, ősi módja — és ez átvezet bennünket tulajdonképeni tárgyunkhoz — a nomen possessoris képzőjének alkalmazása. Pl. vog. *jiv kätäl ešoltēm* 'éjjel-nappal dolgozom' Vog. Nyelvj. 117 (tkp. 'éjes nap'); *sat etiv xätäl lap-tärtaxtüst* 'hét éjen, hét napon át elzárkóztak' Vog. Népk. Gy. I, 36 | zürj. *luna-voj* 'éj és nap' (tkp. 'napos éj'); *koris sunisa-jem* 'cérnát és tűt kért' Šondi-juger 93 (tkp. 'cérnás tűt') | votj. *nuño-vin(jos)* 'testvérek' MUNK.: VotjSz. 532, 661, tkp. 'bátyás-öcs(ök)' | cser. *šoman pül'ñ kotššāžā* 'a vemhes kanca eledele' WICHM.: NYK. XXXVIII, 244 ('Futter für eine Stute und ihr Füllen' SUS. Toim. LIX, 297); *ašan ašaže, aš'an aš'aže šorakteš* 'Mutter mit Mutter, Vater mit Vater vergiessen Tränen'; *ješan ješeže iyan iyeže šoraktat* 'da weinen Gattinnen mit Gattinnen, Kinder mit Kindern' GEN.: SUS. Aik. VII, 61 (tkp. 'az anyás anya', 'az apás apa' = 'anya és anya', 'apa és apa' stb.). — Itt is gyakori az egybekapcsolást jelölő elemnek az ismétlése: zürj. *šoja-voka* 'testvérek' (tkp. 'leánytestvéres-fiútestvér'): *šoja-voka kulas šeravni* 'Schwester und Bruder beginnen zu lachen' WICHM.: Syrj. Volksd. 21; *ruš'a-kežina* 'der Fuchs und der Wolf' uo. 136; *jema sunisa abu velema* 'Nadel und Zwirn hat man nicht gebraucht' uo. 148 | votj. (MUNK.) *agažo-veno* 'fiútestvérek' (tkp. 'bátyás-öcs'); *kuiñ agažo vinojos vjuem* 'es waren [einmal] drei Brüder' WICHM.: SUS. Aik. XIX, 65 (vö. uo. 31: *agajen vin* 'zwei Brüder').

Hogy ez a nomen possessoris képzős egybekapcsolási mód eredetileg milyen elterjedt lehetett, arra nézve még csak három fontos bizonyítékot emlíünk: a) ilyen eredetű a magy. és kötőszó is;

ennek eredeti alakja t. i. kétségtelenül -és volt (l. HORGER: MNy. X, 109, XI, 175; KLEMM: uo. XVII, 163; EtSz. II, 31) és olyan kapcsolatokból vonódott el, mint *férjés feleség* > *férj és feleség* > *férj és feleség* (l. Nyr. LXIII, 14); b) a nomen possessoris képzőnek ilyen alkalmazása a finnugorságon túl is, a törökségben is igen gyakori. Hiszen már az orkhoni feliratokban látjuk ezt a használatot: *inili äčili* 'les frères cadets et les frères aînés' THOMS. I E. 6, Inscr. 21, 142 (l. még RADL.: Alttürk. Inscr. Neue Folge 95, 132, 138); *tün-li kün-li jeti ödüškä* 'en sept jours et nuits' THOMS. II SE, Turcica 81 ('Tag u. Nacht, sieben Tage lang' RADL.: id. m. 155). Ez a nom. possessoris képzőből fejlődött kapcsoló elem gyakori a F. W. K. MÜLLER kiadta ujgur emlékekben; pl. *ädgüli ayygly iki türlüg qylynčta ötkürü toyum azunlar blgülig bolurlar* 'durch die, entweder guten oder bösen, beiden Arten von Taten treten im Verfolg die Wiedergeburten und Leben in Erscheinung' Uig. II, 8; l. még PALLÓ: KCsA. I, 329. A képzős alakokban RADLOFF ellenére is (l. id. m. 52, 100) alig láthatunk mást, mint az ilyen használatban differenciálódott nom. possessoris képzőt (vö. THOMS.: Inscr. 21, 142). A későbbi törökségben is gyakran találkozunk ezzel a kapcsolási móddal; így a Kutadγu Biligben is: *jyparly pilikli täy pir jary* 'Moschus ebenso wie Wissen sind ganz gleichartige Dinge (d. h. sie sind beide nicht zu verbergen, sondern geben sich stets kund)' KB. XX, 20, RADL.: id. m. 52. Az újabb nyelvhasználatban is: alt. *abralū at kälip jatty* 'Pferd u. Wagen kamen' RADL.: Pr. I, 32 (tkp. *szekeres ló* = 'szekér és ló'); *Kün Qān ärlū qatty poldy* 'Kün-Kan mit seiner Frau wurden sie' uo. 51; *ärlū qadyttū* 'Mann und Frau' RADL.: Wb. II, 329 | szag. *'jabā qulaqtyr iki pala erkäktig tizilig ujada 'jadyr* 'der Eulen zwei Junge, ein Männchen und Weibchen sind im Neste' RADL.: Pr. II, 450; *erkäktig tizilig iki 'jabā qulaq uja sal-tyr* 'Männchen u. Weibchen, zwei Eulen haben ihr Nest gebaut' uo. 449 (vö. kiz. *pis ergäk tizi iki qusqunübüs* 'wir sind zwei Raben, Männchen u. Weibchen' uo. 667.) | kacs. *adalyg oylyg tanybīn* 'Vater u. Sohn kennen sich' uo. 594 | kiz. *üş jüs päitig qar' asqyr jör-jadyr* 'der schwarze Hengst mit 300 Stuten lebt dort' uo. 619 ('kancás csödör' = 'kanca és csödör') | küer. *džänämdžä qalyqtyg jurttap jadyr* 'mit nur geringem Volke lebte er' uo. 689 ('népes' = 'mint népes' = 'népesen' = 'népestül, néppel') | kaz. *bu kizni tege malaj alib kaldž dej. bu kiz belän malaj irlä kutinni bulib tora bašlayannar dej* 'ezt a leányt pedig a

fiú visszatartotta s aztán élni kezdettek mint a férj és a feleség' BÁL.: I, 57; *irle katinnj* 'házas; verheiratet' uo. III, 26 (helyesebben: 'házasok, házaspár'; tkp. 'férjes-feleséges', azaz 'férjes-feleség'); *irli qatynly kildilär* 'der Mann zugleich mit der Frau kam, d. h. das Ehepaar kam' RADL.: Inschr. 52; *ayaly inli torolar* 'sie leben zu zwei, ein älterer u. ein jüngerer Bruder' RADL.: Wb. I, 148 | csuv. *ülle tirla xuššenbžen* 'teste s böre közéből' PAAS.: Csuv. Szój. 121 | jak. *tünnäx kün* 'ein Tag und eine Nacht' BÖRTL.: Wb. 112 (tkp. 'éjes nap'); *otut orduga sättä tünnäx küyvä* 'in 37 Tagen und Nächten' BÖRTL.: Gramm. 325; *toyus tünnäx künnü ölüöyün inninä* 'neun Tage u. Nächte vor ihrem Tode' uo. 382. (Vö. FÓKOS: Nyr. LXIII, 14, 60.) c) Meg kellett lennie ennek az egybekapcsolási módnak a szamojédban is; l. a 22. pontot.

12. Az elmondottak alapján most már világosan látjuk a vog. viszonzossági duális egybekapcsoló szerepének eredetét. Itt is tkp. egy nomen possessoris képzőnek olyan egybekapcsoló szerepével van dolgunk, mint amilyent előbbi példánkban láttunk. A következő kapcsolatokban csak az egyik tagon van kitéve a képző: *to kwälta jäni jekwä puwinš oliji* 'ebben a házban egy öreg asszony és a fia lakik (старуха съ сыномъ)' MUNK.: Vog. Nyelvj. 105; *kiske-äkiñš* 'a macska és az ő nagyapja' uo. 191; *kiske-äkiñš üla* 'egy macska él a nagybácsijával' Vog. Népk. Gy. IV, 371; más kapcsolatokban azonban már mindkét tag végén szerepel a képző: *jü-pünšit jü-äwiñšit alántät* 'egy fi- és vele egy nőtestvér él' uo. 366 (l. fent 8. alatt). (A képző végén lévő plurálisjelre vonatkozólag l. fent 9. alatt. Vö. még pl. *päsöy törömt k'üröm jäyñšit ulat* 'két fiú él az apjával a fényes égen' Vog. Népk. Gy. I, 170; ehhez MUNKÁCSI (uo. a 289. lapon) a következő megjegyzést fűzi: „два сыновья съ отцомъ; a vogul kifejezés szabályos: a két fiú az atyjukkal három személy“..) Hogy ezek a szerkezetek valóban teljesen egyértékűek az eddig tárgyalt egybekapcsoló szerkezetekkel, azt szépen bizonyítják a következő párhuzamos helyek, amelyek közül az elsőben a viszonzossági duális képzője, a másodikban pedig más egybekapcsolási mód szerepel: *xansöy päšö? äykwiniš tot ünlepä xär-nelom ässä keljina, tü tarätiäyem* 'a tarka jávorborjút az anyjával az ott elterülő bikanyelv keskenységű lápra fogom odabocsátani' I, 105 — de uo. egészen hasonló kapcsolat duálissal: *tümlö? pawlö? ti tarätiäyem* 'az ünöt és tulkot fogom im [oda] bocsátani'; *jü-pünšit jü-äwiñšit alántät* 'egy fi- és

vele egy nőtestvér él' IV, 366 — de ugyanabban a mesében komitativusi kapcsolattal: *jū-pūnət jū-āwīnšit ti k'ulānnəl il-k'aitəst* 'a fi- és nőtestvér elfutottak ezen házukból' uo. 368.

13. A viszonossági duális képzőjét feltüntetető kapcsolatok tulajdonképeni jelentése tehát ez: *pāsŷ ārkwišs* 'jávorbörjü [mint] anyás' = 'jávorbörjü anyás[an]' = 'jávorbörjü anyástul' = 'jávorbörjü és anyja', ahogyan pl. MUNKÁCSI a következő kifejezést csakugyan így fordítja: *jänŷ manšis nēŷ, xumŷ sātər sālītən jot ēlāl ta ālmajəsŷ* 'idősb menyestül, mint nő és férfi ezer rénjükkel együtt ezután letelepedtek' Vog. Népk. Gy. IV, 173. Ezekhez a szerkezetekhez közel állnak a következő osztj. kapcsolatok, amelyek ugyanazt a képzőt tüntetik fel: *xūtəm ārkisā't* 'Mutter mit zweien ihrer Kinder', *ārkisā't jəwə't* 'die Mutter kam mit ihren Söhnen od. Töchtern', *ārkisāŷən jəwə'n* 'die Mutter kam mit ihrem Sohn od. ihrer Tochter' (PAAS-DONNER 85. sz.), azaz 'hárman anyásak, anyástul'; 'anyásak, anyástul v. anyáék jöttek'; 'anyástul jöttek ketten'.

Egészen hasonló szerkezet pl. a zürj. *sijli panid loi kupetš tevar-dodđu* 'ihm entgegen kam ein Kaufmann mit einer Fuhre Waren' WICHM.: Syrj. Volksd. 87, tkp. a. m. 'kereskedő [mint] áruszános' azaz 'áruszánosan', 'áruszánostul', vagy hogy egy török példát említsünk: alt. *attū... kälbü* 'mit einem Pferde komm... nicht!' RADL.: Pr. I, 58, tkp. a. m. 'mint lovas' = 'lovasan' = 'lovastul' = 'lóval'. Így keletkezett a magy. *-stul*, *-stül* komitativusi rag is. Itt a nomen possessoris *-t* ragos módhatározó alakjához (vö. *örömet*) az *-ul*, *-ül* rag járult: *Bencét lovastul vállukra cepelik* (TE. IV. é.) eredetileg a. m. 'a lovas Bencét' = 'Bencét mint lovas' = 'Bencét lovával együtt' = 'Bencét és lovát'; *Péter családotul jött* a. m. 'Péter családosan, mint családos ember' = 'a családos Péter' = 'családjával együtt' = 'ő és családja'. Azt, hogy *hull a dió és levele meg ága* úgy is mondhatták, hogy *hull a leveles, ágas dió*, de így is: *hull a dió levelesen, ágasan* = *hull a dió levelest(ül), ágast(ul)*.

IV. A duálisképző eredete.

14. Foglaljuk tehát össze, amit a vog. viszonossági duális képzőjéről megállapítottunk:

Ez a képző eredetileg nomen possessoris képző. Ebből a szerepéből fejlődött egybekapcsoló funkciója, amelynek kiemelésére idővel a kapcsoló elemet a másik tagon is kitétték (vö. a megfelelő

osztj. képzőnél is: *ἰσπαρξῶ· ῥῶν ἰσῶρκῆξῶ· ῥῶν ἰσῶρῶ· n* 'veli tuli sisenka kanssa' PAAS.—DONNER 309. sz.). De ugyancsak nomen possessoris alapjelentéséből magyarázódik meg kollektív szerepe is, amelyből viszont duális jelentése fejlődött.

15. Ha most hosszasan időztünk a vog. viszonyossági duális magyarázatánál, ezt — mint már jeleztük — azért tettük, mert ennek a képzőnek a története, eredete és fejlődése, kezünkbe adja a vog.-osztj. duálisképző magyarázatának is a nyitját.

Láttuk, hogy a duálisképző ugyanolyan kettős szerepet tölt be, mint a viszonyossági duális. Mondattani szerepe tehát teljesen egyezik a viszonyossági duális szerepével. De vajjon a mondattani szerepnek ez a teljes egyezése nem alapszik-e az eredetnek az azonosságán? A mondattani szerep egyezése lehetővé teszi, hogy a duálisképző eredetét is ott keressük, ahol a viszonyossági duális képzőjének az eredetét: a nomen possessoris képzők között.

Vajjon már most hangtanilag is kimutatható-e az obi-ugor duálisképzőnek egy nomen possessoris képzővel való azonossága?

16. Nézzük tehát a duálisképzőnek az alakjait.

A duális képzője a vogulban: É. *-j̄*, *-äy*; KL. *-i*, *-ä*; AL. *-i*; K. *-ǟj̄*, *-i*, *-äy*, *-γ*; P. *-ej̄* (I. MUNK.: Vog. Nyelvj. 7, 104, 156, 190, 234; SZABÓ: NyK. XXXIV, 455; KANNISTO: FUF. Anz. VIII, 192).

Már most van a vogulban egy egészen hasonló alakú képző, amely ugyan rendszerint nomen possessit képez, de előfordul nomen possessoris képző szerepében is; pl. *pos* 'fény': *näkwi posi jãmes ta'jl* 'színe fényes jeles ruha' Vog. Népk. Gy. III, 523 (vö. *samã posoy xum* 'szeme fényes férfi', azaz 'erősszemű, jószemű férfi' uo. II, 209, 686); *us* 'vár, város': *usox-poul* és *usox poul* 'város falu' uo. IV, 435, II, 0558. (L. SZABÓ: NyK. XXXIV, 447.) Nomen possessoris és nomen possessi szerep váltakozására nézve vö. pl., hogy viszont a rendes nomen possessoris képző, az *-γ*, a vogulban is, az osztjákban is nem ritka a nomen possessi képző szerepében; I. SZABÓ: NyK. XXXIV, 448; SCHÜTZ: NyK. XL, 35. L. még GYÖRKE: Die Wortbildungslehre des Uralischen 75 s kk.

A szóbanforgó vog. denominális névszóképző alakjai: É. *-j̄*, *-ä*, *-γ* (és *-χ*, *-i*); KL. AL. *-i*, *-ä* (és *-χ*, *-γ*, *-k*); K. *-i* (és *-ə*, *-k*, *-χ*), P. *-ə*, *-i*, *-χ*; (T. *-i*, *-ə*, *-j̄*, *-u*, *-χ*). (L. SZABÓ: id. h. 443.)

A duális képzőjének tehát csak az egymással szorosabban együvé tartozó kondai és pelimi nyelvjárásban tér el az alakja a

most említett denominális névszóképzőtől; a duálisképző K. $-äi$ és P. $-ei$ alakja a denomin. névszóképző alakjai közt nem szerepel.

De mindkét képző nyilván fgr. $*-k \sim *-γ$ -re megy vissza. Az említett eltérésnek és a többi, kevésbé feltűnő eltérésnek részben a képzők differenciálódása lehet az oka. Hiszen pl. az ugyancsak $*-k \sim *-γ$ -re visszavezetendő lativusi ragnak megint ezek az alakjai: É. $-i$, $-i$, $-ä$, $-x$; KL. AL. $-ä$, $-a$, $-x$, $-i$; K. $-k$, $-x$, $-γə$, $-ə$, $-i$; P. $-x$, $-k$, $-ə$, $-i$, $-i$, $-ə$; (T. $-u$, $-i$, $-x$, $-k$); I. SZABÓ: id. h. 444. (Vö. még uo. 65, 417.) De a differenciálódáson kívül még figyelembe kell vennünk, hogy a vog. denomin. képző alakjaiban nemcsak fgr. $*-k \sim *-γ$ -re, hanem minden valószínűség szerint $*-j \sim *-i$ -re visszamenő névszóképzővel is van dolgunk, mint már SCHÜTZ (NyK. XL, 36) gondolta. (Ilyen eredetű egyébként az osztj. $-i$ képző is.)

Az alakbeli hasonlóság (közös alakok: É. $-i$, $-(ä)γ$; KL. $-i$, $-ä$; AL. $-i$; K. $-i$) oly feltűnő, hogy a vog. duálisképzőnek a nomen possessoris-possessi képzővel való azonosítása hangtanilag teljesen elfogadható.

17. Nézzük most az osztj. duálisképzőt.

Ez általában $-γən$ alakú. Néhány nyelvjárásban azonban más alakokat találunk; így a demjankai és az irtísi nyelvjárásban $-gen$, $-ken$ (I. PATKANOW—FUCHS 51), a tremjugani nyelvjárásban $-iän$ (KARJ.: OL. 230), $-iän$, $-kän$ (uo. 239) (V. Vj. $-kän$; I. uo. 8) az alakja (vö. még $euē\ γəpā$:m 'meine (zwei) Töchter', $io\ γäl\ γəpē$:mən 'unsere (zwei) Bogen' stb. uo. 272; I. még FUF. XIX, 172), a juganiban pedig $-γən$ alakú (pl. $kätγən$ 'zwei', $mənγən$ 'mentek' PAAS.—DONNER 673. sz.). (L. még a 9. pontot.)

A képző különféle alakjaiban a hangtani megfelelés olyan, mint pl. a következőkben: FD. $āγən$, Trj. $āγən$, V. Vj. $āγən$, Ni. $āγən$, Kaz. $āγən$, O. $āγən$ 'Kinn' (KARJ.: OL. 1); FD. $sōγən$, Trj. $sāγən$, V. Vj. $sōγən$, Ni. $sūrən$, Kaz. $sōn$ 'eine Art Gefäss aus Birkenrinde' (uo. 73; más példákat I. uo. 16, 44, 85, 153, 185). Az eredeti hang nyilván $*-γ \sim *-γ$ (vö. PAASONEN: Beiträge 27; SETÄLÄ: Über Art, Umfang u. Alter d. Stufenw. 5 s. kk.; SZINNYEI: NyH.° 47).

A képző végén jelentkező $-n$ bizonyosan későbbi fejlődés eredménye; birtokos személyragos alakokban nincs is meg; pl. $euē\ γəpā$:m 'meine (zwei) Töchter' KARJ. 272; $imeγidam$, $igeγidam$ 'Alte und Alter' PATK.: II, 126; $kurrəläl$ 'lábai' PÁFAY: FgrF. XV,

166. Hasonló *-n* van a deverbális *-y* képzős szavaknál is (l. SCHÜTZ: NyK. XL, 72, 74; vö. még uo. 34).¹⁾

Mint hogy a képző a vogulban (és — mint látni fogjuk — a lappban és a szamojédban is) **-k ~ *-y*-re megy vissza, fel kell tennünk, hogy az osztjában is ez volt az eredeti alakja, de ez a gyöngé fok közvetítésével az **-y ~ *-y* sorba csapott át. A fokváltakozási soroknak ilyen keveredése, amelyet a gyöngé fok azonos-sága tett lehetővé, tudvalevőleg éppen ezeknél a hangoknál gyakori (l. pl. SETÄLÄ: id. m. 20—27).

Csak hogy ilyenformán ez a képző egybeesett — és talán éppen ez az alaki hasonlóság volt egyik oka a sorok keveredésének — egy másik nomen possessoris képzővel, az **-y ~ *-y* képzővel (l. SZINNYEI: NyH.⁶ 82; GYÖRKE: Die Wortbildungslehre des Uralischen 56), amely ma a leggyakoribb osztj. nomen possessoris képző (pl. *ëwəy kor't* 'lányos falu', *lawəy xoi* 'lovas ember'; l. SCHÜTZ: NyK. XL, 34, 72, KARJ.: OL. 142; K. *nērəy*, J. *nūrəy* 'zornig' PAAS.-DONNER 1454. sz.). Így tehát az osztj. *-y* nom. possessoris képző nemcsak az ősi **-y ~ *-y*, hanem egyúttal az ősi **-k ~ *-y* nom. possessoris képzőnek is a folytatása. Hogy az alakok differenciálódásában (duális *-y*, *-y* stb., a nom. poss. képző szerepében viszont állandóan *-y*) a kétféle eredet tükröződik-e még, azt bajos eldönteni.

Az osztj. duálisképző tehát szintén **-k ~ *-y*-re megy vissza, amely az **-y ~ *-y* sorba csapott át; a nomen possessoris képző viszont **-y ~ *-y*-re megy vissza, amely azonban a fgr. **-k ~ *-y* nom. possessoris képzőnek is folytatása.

¹⁾ BUDENZ magyarázata, hogy itt a személynévmások duális-alakjainak *-n* végződésével van dolgunk, nem meggyőző. Inkább arra gondolhatunk — amit már SCHÜTZ is lehetségesnek tartott az olyan deverbális képzésekben, mint *paltarən* 'megijedt' stb. (l. NyK. XL, 73) —, hogy az *-n* a locativusi-modalísi *-n* raggal azonos. Ez különösen az egybekapcsoló szerepű duálisból terjedhetett el. A dolgot így képzelhetjük el: Az **iməy* **igəy* **oləy* eredetibb jelentése — mint láttuk — 'férjes-feleséges van(nak)'; ehhez járulhatott essivusi szerepben az *-n* rag (mintegy: 'férjesen-feleségesen' jelentéssel), úgy, ahogyan pl. az ilyenfajta határozókban szerepel: *ix̄ kət pələkna àm̄βət jərman ołlat* 'a fa két oldalán ebek vannak megkötve' PÁPAY: FgrF. XV, 84; *Kelmen t'ol'eren* 'sie standen weinend' PATK.: IO. II, 34 (vö. SCHÜTZ: id. h. 65; KARA: Északi-osztj. határozók 45; PATK.—FUCHS 222; SARKADI NAGY: NyK. XLII, 465). (Vö. még magy. *többen*, *kevesen*, *hármán*; l. SIMONYI: MHat. I, 208.)

18. Az obi-ugor duálisképző tehát nemcsak mondattani szerepe alapján származtatható nomen possessoris képzőből, hanem alakja is ilyen eredet mellett bizonyít.

Vagyis, nemcsak a vog. viszonyossági duális képzője, hanem az obi-ugor duálisképző is eredetileg nomen possessoris képző volt. Ebből a szerepből magyarázandó egyfelől kollektív szerepe, amelyből a duális fejlődött (l. 9. pontunkat¹⁾); másfelől ugyancsak a nomen possessoris eredet érthetővé teszi egybekapcsoló szerepét is. (L. még a 22. pontot.) Ennek nem mond ellent az, hogy — miként 6. és 7. pontunkban láttuk — az egybekapcsoló szerep a duálisból is levezethető. Az a fejlődési folyamat, amely a duális kollektív szerepén alapszik, csak megerősíthette a nom. possessoris eredeten alapuló egybekapcsoló használatot.

19. És ha mi a képző szerepének, mondattani használatának a vizsgálata alapján jutottunk erre az eredményre, elégtétellel mutathatunk rá arra, hogy hasonló gondolatot találunk az idg. duális egyik alakjának a magyarázatában is. Nevezetesen HIRT az ói. *akšš*, óbolg. *oči* alakokban jelentkező duálisképzőben egy *-i* képzőt lát,

¹⁾ Erre a kollektív szerepre jellemző példa a vog. *kit* 'kettő' számnév *-i* képzős alakja, amely főnévileg használva ugyanolyan kollektívum, mint a fent (9. pontunkban) tárgyalt *kettős* alak; példákat l. LŐCSEI: NyK. XLVII, 361; BOUDA: id. m. 52; SOMOGYI: id. m. 13; MUNKÁCSI: Vog. Nyelvj. 7 stb.

Nem lehetetlen, hogy ilyen kollektív számnévvel (tehát nom. possessoris képzővel) van dolgunk ebben a kifejezésben is: *sorni čurpä sät pasän sätj' unle'it* 'aranyszélű hét asztal hétté áll ott' MUNK.: Vog. Népk. Gy. I, 79; tkp. 'hetes'? De vö. MUNK.: uo. 233.

Erre a kollektív értelmű duálisra jellemző osztj. példa a következő: *äsnyen-ičerjen čom-juč šugatta įvyà nāčermāen, ... kārās tola tį įis äsnyen čoza, (sidi) lačl' 'a medve és a farkas a koporsót föltörni egyszerre (tk. együtt) ugranak... A kerecsen-sólyom onnan ide jött a medvéhez, [így] szól' (PÁPAY: FgrF. XV, 76). Míg az első kapcsolat értelme 'a medve is, a farkas is', addig a második mondatban már csak *äsnyen* van, nyilván ugyanabban az értelemben, hogy t. i. a sólyom jött a medvéhez', azaz 'a medvés párhoz' = 'a medvéhez és párjához'. LEWY is megjegyzi (Zur fgr. Wort- u. Satzverb. 48), hogy ez az utóbbi *äsnyen* = „*äsni* mit der Dualendung, die hier den Wolf, als das andere Glied des Paares, mit umfasst“; így fogja fel a dolgot GAUTHIOT is (Du nombre duel 133). BOUDA is (id. h. 28) így fordítja ezt a mondatot: 'Der Falke spricht zum Bär [und dem zu ihm gehörenden (dem Wolf)]'. SCHATZ magyarázata (NyK. XL, 34), hogy itt az *äsnyen* szó végén összetett diminutív képzővel van dolgunk, nem helyeselhető. Az *-n* dim. képző egyébként is nagyon kétes.*

amely „die Zugehörigkeit bedeutet“ (Indogerm. Gramm. III, 66) és így e duális alakok alapjelentése HIRT szerint: 'was zu dem einen Auge gehört, d. h. das andere Auge'. (Vö. SOMOGYI: id. m. 5.)

V. A névmások duálisa.

20. Az eddigiek alapján megfejtettnek tekinthetjük az obi-ugor duálisképzőt. Csakhogy eddig teljesen figyelmen kívül hagytuk a névmásoknak a duális-alakjait.

A személyes névmás duálisa a következő: vog. AK. ÉVZ. *min*, KK. FK. *m^een*, P. *min*, *men*, ÉVK. DV. *men*, AL. *men*, FL. *mēn*, Sz. *m^eēn* 'wir beide' (KANNISTO: Vok. 45); É. *nēn*, KL. AL. *nin*, K. *nēn*, FK. *nīn*, P. *nēn*. T. *nəy* 'ti ketten' (MUNK.: Vog. Nyelvj.); É. *tēn*, KL. AL. *tin*, K. *tēn*, FK. *tin*, P. *tēn*, T. *tən* 'ők ketten' uo. | osztj. FD. *mīn*, Trj. *mīn^c*, V. Vj. *mīn^c*, Kaz. *mīn^c*, O. *mīn^c*, Ni. *mēn^c* 'wir (dual.)'; FD. *nīn*, Trj. *nīn^c*, V. Vj. *nīn^c*, Kaz. *nīn^c*, O. *nīn^c*, Ni. *nen^c* 'ihr (dual.)'; FD. *īn*, Trj. *īn^c*, V. Vj. *īn^c*, Kaz. *īn^c*, O. *īn^c*, Ni. *ten^c* 'sie (dual.)' (KARJ.: OL. 211). (L. még FINCZICZKY: NyK. XLVII, 369.)

BUDENZ ezekben az alakokban is az előbb tárgyalt duálisképzőt látja; szerinte itt „a dualis-jelölés az *ē*, *ī*, *i*-ben rejlik, mely beolvadt *j*, *g* (*γ*)-re utal“ (UA. 317); ugyanezen a véleményen van MUNKÁCSI is (Bud.-Alb. 282, 283). De az ősvog. alaphang ezekben *ē, *e, az ősosztj. alaphang pedig *i (I. KARJ.: OL. 283; KANNISTO: FUF. XIV, 36), és semmi sem igazolja, hogy ezekben is valamikor *γ* képző lett volna. (L. még FINCZICZKY: id. h.).

Minthogy azonban a lappban (sőt a szamojédban) is van a személyes névmásnak duális-alakja, kétségtelennek tarthatjuk, hogy a névmások duálisa nemcsak obi-ugor, hanem finnugor eredetű. De ebből egyáltalában nem következik az, hogy mindnyájukban egy közös duálisképzőt vagy épen a ragtalan főnevekben jelentkező duálisképzőt kell megtalálnunk. Hiszen tudjuk, hogy „a névmások általában különködő szavak, amelyeknek alakrendszere sokszor eltér más névszókétól“ (SZINNYEI: NyK. XLV, 280). Így pl. a többesképzés is a névmásoknál igen gyakran másfajta, mint a főneveknél (aminthogy funkciója is más, mert pl. *fák* a. m. 'több fa', de *mi* már nem a. m. 'több én', hanem legfeljebb a. m. 'én és te', 'én és ő', 'én és ti', 'én és ők'). És gondoljunk csak arra, hogy ma már tudjuk, hogy a mai magyar *mi*, *ti* névmásokban „nincs semmiféle többesjel“ (I. MELICH: MNy. IX, 338) és hogy a velük egyez-

tetett mordvin és zürj.-votj. 'mi', 'ti' névmásokban sincsen plurális *-i* (l. RAVILA: FUF. XXIII, 53). Így érthetőnek fogjuk találni, hogy a duális névmásokban hiába keressük a főneveknél használatos duálisképzőt.

VI. A lapp és a szamojéd duális.

21. De még tisztázásra vár az a kérdés, hogy hogyan viszonylik az obi-ugor duálisképző a lapp és a szamojéd duálisképzőhöz.

A lappban — mint ismeretes és ahogyan már említettük — általánosan csak a személyes névmásokban és a belőlük keletkezett személyragokban használatos a duális. Azok az alakok, amelyekben nem-névmási duálisképző jelentkezik, az igeragozásnak bizonyos 3. személyű, tehát személyrag nélküli alakjai; így elsősorban a praeteritum duális alakjai: lpN. *gulāigā* 'ők ketten hallották', (kondicionális: *gulāšeiigā*) (NIELSEN: Laerebok i lappisk I, 150), lpS. *kulārka* 'ők ketten hallották' (kond. *kulāhulunka*) (WIKLUND: Laut- und Formenlehre 263, 251) stb. Ezenkívül még egyes nyomokban mutatható ki ez a képző a birtokos személyragozásban: lpN. *oab'baskā* 'kettejük nővére', lpS. (HAL.) *āppapskan, āppawskan* 'kettejük nővérét', (WIKL.) *ōpaska* ua. stb. (l. WIKLUND: id. m. 216, 251; NIELSEN: Laerebok I, 119; BUDENZ: UA. 318; SETÄLÄ: SUS. Aik. XXX₅, 24; RAVILA: FUF. XXIII, 43 stb.). (Az igeragozás *-bā, -ba, -bā* végű alakjait, mint pl. praes. N. *gullābā* 'ők ketten hallanak' stb. tudvalevőleg ki kell kapcsolnunk, mert ezekben nincsen számjelölő elem; l. SETÄLÄ: TuM. 20, BUDENZ: UA. 318.)

Ezt a duális *-ka, -ga* képzőt WIKLUND a 'kettő' jelentésű számnévből akarta levezetni (id. m. 251); ehhez a magyarázathoz azonban nem csatlakozhatunk. (Az egyik szamojéd dialektusban valóban samK. *mište* 'mi ketten' = *mi-šide 'mi kettő'; l. MUNKÁCSI: Bud.-Alb. 243.) A duális *-ka, -ga* minden nehézség nélkül azonosítható a lapp *-k, -g* diminutív, ill. nomen possessoris képzővel (pl. lpS. *čalmak* 'jőszemű', tkp. 'szemes' HAL.: UF. III, 72; *tšal^amaik* 'der güt sieht' LAGERCR.: SUS. Toim. LV, 135; lpN. *gudā suorbmāg* 'hatújjú' NIELSEN: Laerebok I, 215 stb.); a duálisképző és a nom. possessoris képző alakjai egyaránt: lpS. *-k*, lpN. *-g*, lpF. *-g* (l. BUDENZ: UA. 248, 259, 318 stb.). A lapp duálisképző is tehát minden valószínűség szerint **-k ~ *-g*-re vezetendő vissza (vö. SZINNYEI: NyH.⁶ 35, 82; PAASONEN: Beiträge 54-60), bár esetleg a **-kk ~ *-k*

sorral való keveredéssel is kell számolnunk (vö. NyH.⁶ 89; GYÖRKE: Die Wortbildungslehre des Ural. 9, 11).

A névmások duálisában itt is hiába keresnők ezt a képzőt: lpS. *mōi*, *moi*, *mōd'a* 'mi ketten', *tōi*, *toi*, *tōd'a* 'ti ketten', *sōi*, *soi*, *sōd'a* 'ők ketten' (WIKL.: id. m. 214), *moḷ*, *moḷo* 'mi ketten', *toḷ*, *toḷo* 'ti ketten', *šoḷ*, *šoḷo* 'ők ketten' (LAGERCR.: id. m. 110); lpN. *moai*, *doai*, *soai* (NIELSEN: id. m. 115) stb., genitívusuk: lpS. *muṇu*, *tuṇu*, *suṇu* (WIKL.), *muṇuḷ*, *suṇuḷ* (LAGERCR.), lpN. *moṇnu*, *doḷnu*, *soḷnu* stb. WIKLUND szerint a *-nu* itt eredetileg mutatónévmás (vö. f. *nuo* 'azok'), úgyhogy *muṇu* = *mu-nu, vagyis tkp. 'ich (und) jener' = 'wir beide' (id. m. 215, 245). Érdekes, hogy BÖHTLINGK is (Gramm. 264) így magyarázta a jakut *bis* 'mi' névmást; szerinte ennek jelentése tkp. 'én [és] te'; de erre vonatkozólag l. MUNKÁCSI: KSz. XVIII, 126.

22. A szamojéd duálisképző alakjai CASTRÉN szerint: O. *-g*, *-ga*, *-k*, *-ka*, T. *-gai*, *-kai*, *-gi*, *-ki*, Jn. *-go'*, *-ggo'*, *ho'*, *-ko'*, *-ggi*, *-ki*, *-hi*, J. *-g'*, *-ha'*, *-k'* (pl. O. *kule* 'holló': *kuleag*; T. *kula* 'holló': *kulagai*; Jn. *libe* 'sas': *libeho'*; J. *uda* 'kéz': *udaha'*); l. CASTRÉN: Gramm. der samoj. Sprachen 109, 116, 125, 140 stb.; l. még MUNKÁCSI: Budenz-Alb. 301—302, 243; SETÁLÁ: SUS. Aik. XXX₅, 24. (Az osztják-szam. taszi nyelvjárásában a képző: *-k̄i*, *-ḡi*, *-l̄i*; l. PROKOFJEW: UJb. XI, 95.)

Ez a képző is nyilván **-k ~ *-γ*-re megy vissza (vö. PAASONEN: Beitrage 54 s kk.; SETÁLÁ: SUS. Aik. XXX₅, 23, FUF. Anz. XII, 47 s kk.; GYÖRKE: id. m. 11).

A rendes diminutív—nomen possessoris képző viszont **-γk ~ *-yg*-re megy vissza: pl. O. *tōš* 'Eidechse': (NP.) *tūsuya* 'kleine Eidechse'; T. *tomu* 'Ratte; Maus': *tomūnku* (dim.); Jn. *koki* 'Nebel': *kokiggo*, *kokileggo* (dim.); *teṇi* 'Verstand': *teṇiggo* 'klug, verständig'; J. *hābta*, *hābt*, *hābte*, *hābtie* 'Rentierochse': *hābtiey* (dim.).

Van azonban a szamojédban egy diminutív **-kk ~ *k̄* képző is (l. SETÁLÁ: SUS. Aik. XXX₅, 25; PAASONEN: Beitrage 61; GYÖRKE: id. m. 9), amellyel — úgy látszik — az ősi **-k ~ *-γ* képző az erős fok közvetítésével egybeesett.

A szamojéd duálisképző tehát szintén nom. possessoris, ill. diminutív képzőre vezethető vissza; a duális-képzőben megőrződött az ősi **-k ~ *-γ*, diminutív szerepében azonban a képző utóbb az erős fok közvetítésével a **-kk ~ *k̄* diminutív képzővel esett egybe.

A szamojédban is használatos a duális képzője kapcsoló szerepben. Igen jellemző és a duálisképző eredetéről vallott felfogá-

sunk helyességének erős bizonyítéka az, hogy ebben a szerepben a duálisképző egy másik nomen possessoris, ill. diminutiv képzővel (-*l*) együtt fordul elő. Pl. szamO. (Tasz) *mat äsänjl' ämänjl' mikkälji* 'mein Vater und meine Mutter' PROKOFJEV: UJb. XI, 296. A képzőre nézve vö. PROKOFJEV: uo. 94, 296 (de vö. uo. 95 is), GYÖRKE: id. m. 35; I. még PAAS.: Beiträge 37.

A személyes névmások duálisában (O. *mē, mī* 'mi ketten'; *tē, tī* 'ti ketten'; *tebeag, tepka* (*tabeag*) 'ők ketten'; T. *mī, tī, seti* stb.) részint a főnevek duálisképzésétől független, részint pedig a főnevek duálisképzőjét feltüntető, nyilván a főnevek duális-alakjainak hatására újabban keletkezett alakokat találunk. (L. még MUNKÁCSI: Bud.-Alb. 302; PROKOFJEV: UJb. XI, 297.)

23. A lapp és a szamojéd duálisképző tehát szintén — éppúgy, mint az obi-ugor duálisképző — **-k ~ *-γ* alakú nomen possessoris képzőre vezethető vissza. Az osztjákban a duálisképző és az ennek alapjául szolgáló nom. possessoris képző a gyöngye fok közvetítésével az **-γ ~ *-γ* sorba csapott át (l. 17. pontunkat), a szamojédban (és esetleg a lappban is) a duális szerepben megőrződött az eredeti **-k ~ *-γ*, azonban diminutiv szerepében a képző az erős fok közvetítésével a **-kk ~ *-k̄* sorba csapott át.

VII. E r e d m é n y e k.

24. Foglaljuk össze fejtegetéseink eredményeit:

- a) A duális mint számjelzés ősi fgr., ill. uráli eredetű.
- b) A duális egyfelől névmási, másfelől főnévi volt.
- c) A személynévmások duálisát, éppúgy, mint e névmások egyes- és többes számát, személyragul is használták; a birtokos személyragozás és az igeragozás duális személyragjai tehát szintén ősiak.

d) A személynévmások duális alakjainak képzésmódja nem azonos a főnevek duálisképzésével.

e) A nem-névmási, vagyis a nem-személyragos főnevekhez járuló duálisképző eredeti alakja **-k ~ *-γ* és ez eredetileg nomen possessoris képző volt, ill. azonos a **-k ~ *-γ* nomen possessoris képzővel.

f) Abból, hogy — bár több nomen possessoris képző volt — mégis mindenütt egy és ugyanaz a képző szolgált a duális alapjául, azt kell következtetnünk, hogy a nem-személyragos főnevek duálisa is már az uráli korban fejlődött.

g) De ez a nomen possessoris eredet és szerep tisztán érezhető maradt sokáig; e mellett szól nemcsak a duálisnak e nomen possessorisból magyarázandó kettős (duálisi és egybekapcsoló) szerepe, hanem az a körülmény is, hogy a képző ma is használatos még nomen possessoris vagy eredetibb diminutiv szerepben.

h) A duálisképzőnek kettős szerepe volt: valódi duálisi és egybekapcsoló szerepe. Mindkettő a nomen possessoris eredetből magyarázódik meg; nevezetesen a nom. possessoris képzőnek kollektív szerepéből lett a duális (*testvéres* [csoport, pár] = 'az a pár, amelyhez a testvér tartozik; az az egység, amelyben a testvérek vannak'), viszont a nomen possessoris jelzői használatából fejlődött az egybekapcsoló szerep (*férjes feleség* > 'férj és feleség').

i) Az egybekapcsoló szerep tehát nem a duális kollektív szerepén alapszik, mint az idg. *mitrá várunā* féle egybekapcsoló szerkezetekben; ez a fejlődési folyamat azonban, amelyet fgr. analógiák is támogatnak és amelyet éppen ezért lehetségesnek kell tartanunk, megerősíthette a nomen possessoris eredeten alapuló egybekapcsoló használatot.

j) Miként az idg. és a sémi nyelvekben, úgy a finnugorságban is a duálisi kategória használatában visszafejlődést látunk, sőt több nyelvben a duális teljes kiveszését állapíthatjuk meg.

k) Amely nyelvekben megmaradt a névmási duális (névmásokban és személyragokban), azokban a nyelvekben ezeknek a hatása alatt megmaradt a főnévi duális is (a lappban is legalább egyes nyelvtani alakokban). Amely nyelvekből azonban a névmási duális kiveszett, azokban a nyelvekben a főnévi duális sem maradt meg.

FOKOS DÁVID.